

ARISZTOTELÉSZ: NIKOMAKHOSZI ETIKA, X. könyv (részletek)

Kulcsszavak: metafizika, erénytan, eudaimónia

6. Miután az erényre, a barátságra s a gyönyörre vonatkozó nézeteinket előadtuk, hátra van még, hogy a boldogságról nyilatkozzunk általánosságban, mert hiszen ezt tartjuk az emberi élet végcéljának. Foglaljuk össze újból az előbb mondottakat. A boldogság nem mondható lelki alkatnak: ilyenformán az az ember is a boldogság birtokában lehetne, aki esetleg egész életét átaludná, s mintegy a növények életét élné; sőt, az is, akit a legnagyobb sorscsapások érnének. Ha ezt nem fogadhatjuk el, hanem a boldogságot inkább bizonyos tevékenységgel kell kapcsolatba hoznunk, s ha másfelől a tevékenységek közt vannak olyanok, amelyek szükségszerűek, de amelyeket mindig valami más okból választunk, viszont vannak olyanok is, amelyek önmagukban véve is kíváncsók – mindebből nyilvánvaló, hogy a boldogságot valami olyan tevékenységnek kell tekintenünk, amelyet önmagában véve, nem pedig valami másért tartunk kíváncsónak; a boldogság ugyanis nem szorul rá semmire sem, hanem önmagában elégséges. Önmagukban véve pedig azok a tevékenységek kíváncsók, amelyektől magán a tevékenységen kívül semmi egyebet sem várunk. Ilyenek nyilván az erénynek megfelelő cselekedetek, mert az erkölcsös és derék tettek végrehajtása az önmagukért kíváncsók dolgokhoz tartozik. Ide tartoznak azok a szórakozások is, amelyek gyönyörűséget okoznak, mert hiszen ezeket sem másvalami okból keressük, hiszen belőlük sokszor több kára, mint haszna van az embernek, mert miattuk könnyen elhanyagolja a testét vagy a vagyonát. S mégis, a legtöbb ember, akit a világ boldognak mond, ilyen szórakozásokhoz menekül. Látszólag tehát ezek az örömek is a boldogsághoz tartoznak, mert a hatalomban ülő emberek rendszerint ilyesmivel töltik a szabad idejüket; de azért rájuk talán mégsem hivatkozhatunk, hiszen az erény és az ész, amiből a kiváló tevékenységek erednek, nem a hatalom birtoklásában rejlik; s ha ezek az emberek, mivel még nem kóstolták meg a tiszta s a szabad emberhez méltó gyönyört, csakugyan a testi gyönyörökre vetik magukat, azért még nem kell azt hinnünk, hogy ezek a gyönyörök valóban kíváncsósabbak amaz igazánál; hiszen a gyermekek is azt hiszik, hogy az ér a legtöbbet, amit ők a legbecsessebbnek tartanak. A boldogság tehát nem a szórakozásban rejlik. Furcsa is volna, ha a végcél a szórakozás lenne, s ha az ember egész életén át a szórakozásért vállalná a munkát és a szenvedést. Hiszen úgyszólván mindent más egyébért választunk, csak éppen a boldogságot nem: ez a végcél. Komoly munkát végezni s fáradozni játék céljából, ez nyilván ostobaság, s nagyon is gyerekes dolog volna; ellenben szórakozni azért, hogy aztán komolyan dolgozhassunk, minden bizonnyal helyes. Mert a szórakozás a pihenéshez hasonlítható, s mivel az ember nem képes egyfolytában dolgozni, pihenésre van szüksége. A pihenés tehát nem tekinthető végcélnek, mert hiszen a tevékenységért történik.

7. Ha a boldogság az erénynek megfelelő tevékenység, akkor természetesen csak a legtokéletesebb erényről lehet szó, s ez alig lehet más, mint a legjobb rész erénye. Mármint, akár ész, akár pedig másvalami ez a rész, amely nyilván természet adta joga uralkodik, vezet, s fogja fel ésszel az erkölcsös és isteni dolgokat, az bizonyos, hogy a tökéletes boldogság nem lehet más, mint ennek a résznek a maga erénye szerint kifejtett tevékenysége. Hogy pedig ez elmélkedő tevékenység, azt már mondtuk. S ez nyilván meg is egyezik az igazsággal. Mert először is, ez a tevékenység a legkiválóbb, minthogy az ész is a legkiválóbb mindabból, ami bennünk van; s aztán: a megismerhető dolgok közt éppen azok a legkiválóbbak, amelyekkel az ész foglalkozik. Ez a tevékenység a legkitartóbb is, mert elmélkedni sokkal inkább tudunk kitartóan, mint bármi mást cselekedni. S azonkívül az az érzésünk, hogy a boldogságba gyönyörnek is kell vegyülnie; az erénynek megfelelő tevékenységek közt éppen az a leggyönyörűsebb, amely a bölcsességre vonatkozik; s valóban, a bölcsesség szeretete csodálatos gyönyörűségeket rejt magában tisztaságával és állhatatosságával; és csak természetes, hogy azoknak az élete, akik már tudnak, sokkal gyönyörűsebb, mint azoké, akik még csak kutatnak. Meg aztán egyedül erről a tevékenységről állíthatjuk, hogy magáért érdemli meg a szeretetünket: belőle semmi más nem származik, mint éppen csak az, hogy elmélkedtünk, míg a gyakorlati tevékenységekből magán a cselekvésen kívül több-kevesebb hasznót is húzunk. Ha viszont az ész tevékenysége, amely az

elmélkedésben nyilvánul meg, nemcsak hogy kiemelkedik értékességével, hanem önmagán kívül semmi egyéb végcélra nem törekszik, s azonkívül van benne egy tökéletes, vele benső összefüggésben levő gyönyör is, amely egyidejűleg növeli a tevékenységet, s ha végül az önmaga számára való elegendőség, a zavartalan függetlenség s mindaz, amit a boldog ember javai közé sorolunk, nyilván csak ezzel a tevékenységgel jár együtt, akkor kétségtelen, hogy csakis ez lehet az ember tökéletes boldogsága, persze, ha az egész életen át meg is marad. Mert ami a boldogsághoz tartozik, az sohasem lehet befejezetlen. Ámde az ilyen élet sokkalta magasabb rendű, mint amilyen az embernek kijár, hiszen ilyen életet senki sem folytathat ember minőségében, hanem csupán azon az alapon, hogy benne valami isteni rész lakozik; amennyivel felsőbbrendű ez, mint az összetett lény, annyival felsőbbrendű a tevékenysége is annál, amely egy más erénynek felel meg. Ha tehát az ész az emberrel összehasonlítva valami isteni, akkor a neki megfelelő élet is isteni élet az emberi élettel összehasonlítva. S éppen ezért nem is szabad azoknak az intelmei szerint élnünk, akik azt mondják, hogy ember létünkre emberi módon s halandó létünkre halandó módon gondolkodjunk; ellenkezőleg, amennyire csak lehet, halhatatlan életre kell törekednünk, s mindent el kell követnünk, hogy a bennünk levő legfenségesebb résznek megfelelő életet folytathassuk; mert ha ez a rész terjedelmére nézve kicsi is, erejére és értékére nézve bizonytal minden egyebet messze túlszárnyal. Sőt, nyíltan kimondhatjuk, hogy minden embernek ez a lényege. Ha igaz az, hogy ez uralkodik benne, s hogy ez mindennél jobb, érthetetlen volna, ha az ember nem a maga életét választaná, hanem valaki másét. S amit fentebb mondtunk, az érvényes most is: ami valamely lénynek természetből fogva benső, lényeges tulajdonsága, az számára a legértékesebb és a leggyönyörűsebb. Ez pedig az emberre nézve az ésszerű élet, mert hiszen ez teszi elsősorban emberré az embert. Ez az élet tehát a legboldogabb is.

8. Másodszorban következik az az élet, amely a többi erény alapján áll; azok a tevékenységek, amelyek ezekből folynak, már emberiek: igazságos, bátor, s egyéb, ezekből az erényekből folyó tetteket mindig csak egymáshoz való viszonyunkban cselekszünk, amennyiben jogügyleteinkben, szorult helyzeteinkben, mindenféle cselekedeteinkben és még az érzelmek tekintetében is szigorúan ügyelünk arra, hogy kit mi illet meg; ez pedig mind emberi dolog. Egyik-másik éppenséggel a testből indul ki, míg a jellembeli kiválóság sok esetben az érzelmekkel függ össze. Az okosság szoros kapcsolatban van a jellembeli kiválósággal, s fordítva, ez utóbbi az okossággal, mert hiszen az okosság kiindulópontjai az erkölcsi erényekkel egyeznek meg, viszont az erkölcsi erényekben mutatkozó helyesség az okosságban nyilvánul meg. Minthogy pedig a jellembeli kiválóságok az érzelmekkel is kapcsolatosak, nyilván az összetett lényre vonatkoznak, márpedig az összetett lény erényei mindig ember jellegűek. Ilyen tehát a szerintük való élet és boldogság is.

9. Ámde a boldog embernek, éppen mivel ember, szüksége van a külső jólétre is, mert természetünk önmagában véve még nem elég az elmélkedéshez; arra is szükség van, hogy az ember teste egészséges legyen, s az élelem és egyéb segédeszközök is rendelkezésre álljanak. Ámde azért, mert a külső javak nélkül nem érhetjük el a boldogságot, nem kell azt hinnünk, hogy annak, aki boldog akar lenni, sok és nagy dologra van szüksége; mert az önmagunk számára való elegendőség és a cselekvés lehetősége nem a túlradó bőségben rejlik; erkölcsös tetteket akkor is véghezvihet az ember, ha nem uralkodik szárazon és tengeren, s közepes anyagi erővel is cselekedhetünk az erénynek megfelelően. Erről mindenki kézzelfoghatóan is meggyőződhetik: a magánember nyilván éppúgy gyakorolhatja az erkölcsös tetteket, mint az uralkodó, sőt, talán még jobban. Elég tehát, ha ennyink van, mert aki erény szerinti tevékenységet folytat, annak az élete már boldog is. S bizonyára igaza is volt Szolónnak, mikor azokat nevezte boldognak, akik életük folyamán a külső javakkal talán közepesen voltak ellátva, de – ahogy ő vélte – a legerkölcösebb tetteket vitték végbe, s józanul éltek; mert a közepes anyagi eszközök birtokában is megvan a lehetőségünk arra, hogy azt tegyük, amit kell.

10. Ám ha ezekről a kérdésekről, s az erényről, a barátságról és a gyönyöréről vázlatosan szóltunk is, vajon azt kell-e hinnünk, hogy ezzel már feladatunk végére jutottunk? Nem inkább az-e az igazság, hogy a cselekvés kérdésében nem az egyes tettek tudományos elmélete és megismerése a végcél, hanem sokkal inkább az, hogy cselekedjünk is őket? Tehát az erénykérdésében sem elég, hogy az erényt megismerjük, hanem arra kell törekednünk, hogy a magunkévá is tegyük és alkalmazzuk,

vagy pedig más úton-módon próbáljunk jóvá lenni. Hiszen ha a meggyőző szavak önmagukban is elegendők lennének arra, hogy az embert erkölcsössé tegyék, akkor csupán ezeket kellene magunknak biztosítanunk; csak hogy a dolog úgy áll, hogy az érveléseknek kétségtelenül elég erejük van ugyan arra, hogy azokat az ifjakat, akiknek szabad emberhez méltó lelkiületük van, buzdítsák és serkentsék, s a nemes jellemet alkalmassá tegyék arra, hogy az erénytől megszállott legyen, ámde az emberek legnagyobb részét mégsem képesek a lelki nemesség felé fordítani; mert ezek természetből fogva úgy vannak alkotva, hogy nem a szeméremérzetnek engedelmeskednek, hanem csupán a félelemnek, s az erkölcstelen dolgoktól nem ezek rútsága, hanem csupán a megtorlás miatt tartózkodnak. Mivel ugyanis szenvedélyeiket követik, csupán a természetüknek megfelelő gyönyöröket s azokat a dolgokat hajszolják, amelyekből ezek a gyönyörök fakadnak, míg a velük ellentétes fájdalmakat igyekeznek elkerülni; az erkölcsi szépről és a valóban gyönyörűséges dologról ellenben sejtelmük sincs, mivel ezt még nem ízlelték meg. Az ilyen embert ugyan miféle érvelés tudná más irányba hangolni? Hiszen nem is lehetséges vagy legalábbis nem könnyű dolog olyasmit, ami hosszú idő óta már szokásunkká vált, pusztán érveléssel megváltoztatni. Erkölcsössé némelyek szerint természet, mások szerint szokás, ismét mások szerint tanulás útján lesz az ember. Ami a természetet illeti, világos, hogy ez nem rajtunk áll, mert ez az előny csak a valóban szerencsés embereknek jut osztályrészül; az viszont alig hihető, hogy a szó és a tanítás minden emberre hatással volna; éppen ellenkezőleg, arra van szükség, hogy a tanítvány lelke a szokás erejével már eleve művelt legyen oly irányban, hogy erkölcsi alapon érezzen gyönyörűséget vagy utálatot, amint hogy a földet is meg kell művelni, ha azt akarjuk, hogy a magot megnövelje. Mert aki csupán érzelmei szerint él, az nem is hederít a szép szóra, amely őt valamitől vissza akarná tartani, sőt, meg sem érti azt; s ha valaki ilyen, hogyan lehetne azt jobb belátásra bírni? Különben is tapasztalhatjuk, hogy a szenvedély egyáltalában nem enged a szép szónak, csak az erőszaknak. Tehát az erénnyel rokon hajlamnak, amely szereti a jót, s irtózik a rossztól, valamiképpen már előre meg kell lennie az emberben. Ámde bajosan részesülhetnénk gyermekkorunktól fogva az erkölcsre irányuló helyes vezetésben, ha nem nevelkednénk ilyen törvények alatt; mert a legtöbb embernek, különösen a fiataloknak, általában nincs ínyére a mértékletes és állhatatos élet. Ezért a nevelést és az életmódot törvénnyel kell szabályozni; mert ha egyszer valamihez hozzászoktunk, azt már többé nem érezzük nyomasztónak. Sőt, még avval sem érhetjük be, hogy csupán ifjúkorunkban részesüljünk helyes nevelésben és felügyeletben; hanem – mivel a jó szokásokat férfikorunkban is kell gyakorolnunk és magunkat hozzájuk szoktatnunk, – ebből a célból, de általában az egész életben is, szükségünk van törvényekre; mert az emberek legnagyobb része inkább a kényszernek, semmint a szép szónak, s inkább a büntetésnek, semmint az erkölcsi kötelességnek engedelmeskedik. Éppen ezért a törvényhozónak hívogatnia kell ugyan a polgárokat az erényre, s buzdítania kell őket az erkölcs követésére, mert hiszen azok, akiknek a fejlődése a szokás folytán már eleve erkölcsös irányba indult, bizonyára hajlani is fognak a jó szóra, ámde az engedetlennel szemben büntetést és megtorlást kell alkalmaznia, sőt, a javíthatatlanokat egyáltalán ki kell rekesztenie; mert a becsületes s az erkölcsös életet folytató ember úgyszólván engedelmeskedik a jó szónak, a gonosz embert ellenben, akinek állandóan testi gyönyörökön jár az esze, fájdalommal kell fenytetni, akár csak az igavonó barmot. Ezért szokták mondani, hogy ennek a fájdalomnak olyannak kell lennie, amely a legélesebb ellentétben van azzal a gyönyörrel, amelyet az illető kedvel. Ha mármint mindenkinek, aki erkölcsös akar lenni, helyes elvek szerint kell nevelkednie, jó szokásokat kell elsajátítania, erkölcsös életmód szerint kell élnie, és sem akaratlanul, sem akarva nem szabad a rosszat cselekednie – s ha ez csak úgy valósulhat meg, ha az ember bizonyos ésszerű elveknek és a helyes rendnek megfelelően él, amely a kellő erélyt is biztosítja: – annyi bizonyos, hogy az apai intelemben nincs meg ez az erély és a kényszerítő hatalom; sőt, egyetlen személy intelmében nem is lehet meg, hacsak nem királyról vagy hozzá hasonló rangú emberről van szó; a törvénynek ellenben megvan a kényszerítő ereje, amellyel, hogy okosságból és észből folyó szabály is. Különben is, az ember általában gyűlöli azt, aki szembeszáll a hajlamaival, még ha az illetőnek igaza van is; ellenben a törvényre, mely az erkölcsi magatartást megszabja, senki sem neheztel...

DAVID HUME: TANULMÁNY AZ ERKÖLCS ALAPELVEIRŐL

Kulcsszavak: morálfilozófia, erkölcsi érzék

Konklúzió (részletek)

A személyes érdem teljes egészében a birtoklójára magára vagy másokra nézve kellemes vagy hasznos lelki tulajdonságokból áll. Bármilyen is legyen az, amit valamiben értékesnek tartunk, természetességgel sorolja magát a hasznos és a kellemes megjelölése alá. Minden hasznos vagy kellemes dolog magának a személynek vagy másoknak a vonatkozásában bír ezekkel a tulajdonságokkal. Akárhogy álljon is a kérdés a filozófiában, a mindennapi életben ezek az elvek burkoltan továbbra is tartják magukat, s a dicséret és kárhoztatás egyetlen másik témájához sem szoktunk folyamodni, amikor az emberi tettekről és viselkedésről mondunk dicsőhimnuszt vagy szatírárt, méltatást vagy korholást. Ha munka vagy élvezet, ügyködés vagy társalgás közben megfigyeljük az embereket, azt találjuk, hogy az iskolán kívül sosem jönnek zavarba e kérdést illetően. Mi lehetne természetesebb, mint például a következő párbeszéd: tegyük fel, valaki azt mondja egy másiknak, bizonyára nagyon boldog vagy, hogy Kleanthészhez adta a leányodat. Érdemes és emberséges férfi ő, s bárki, akinek dolga akadt vele, bizonyos a méltányos és kedves elbánást illetően. Én is gratulálok neked, mondja egy másik, a vőre vonatkozó ígéretes kilátások okán: lankadatlan szorgalma a törvények tanulmányozása terén, az emberekre és egyéb ügyekre vonatkozó gyors felfogása és korán szerzett tudása nagy megbecsülést és előmenetelt jósolnak neki. Meg vagyok lepve, mondja a harmadik, hogy Kleanthészről mint a munka és a gyakorlat emberéről beszéltek. Nemrégiben egy nagyon vidám körben találkoztam vele, s ő volt a társalgás élete és lelke, ennyi szellemességet és jó modort, ennyi kedélyesen átadott eredeti tudást még sosem láttam senkiben. Még jobban csodálnátok, mondja a negyedik, ha közelebbről ismernétek. Ama vidámság, amit megfigyelhettetek rajta, nem hirtelen társasági felvillanás, hanem végigvonul egész életvitelén, s örökös derűt ad tartásának, és nyugalmat lelkének. Nem kevés megpróbáltatáson esett át, szerencsétlenségen és veszélyeken egyaránt, de lelki nagyságával mindenfelől felülkerekedett. A kép, amit Kleanthészről festettetek, urak, az maga a kifejlett erény, kiáltottam. Mindannyian hozzáadtatok egy ecsetvonást képéhez, s a filozófus a tökéletes erény mintájaként használhatná ezt a jellemet.

S mivel a magunk vagy mások számára hasznos vagy kellemes tulajdonságokat a mindennapi életben a személyes érdem részének tartjuk, ezért semmi más tulajdonságot nem fogunk elfogadni, amikor természetes, elfogulatlan értelmünkkel, a babona és a hamis vallás megtévesztő magyarázatait mellőzve ítélünk. Nőtlenység, böjtölés, bűnbánat, önsanyargatás, önmegtagadás, alázatosság, hallgatagság, magány és a többi szerzetesi erény: vajon miért vetik el ezeket mindenütt az érző emberek, ha nem azért, mert semmiféle célt nem szolgálnak, sem az emberek világi előmenetelét nem segítik, sem pedig a társadalom értékesebb tagjává nem teszik őt, ahogy a társaság szemében szórakoztatóvá sem, s a személyes élvezet erejét sem növelik? Éppenséggel azt vehetjük észre, hogy keresztezik mindeme kíváncsi célokat, elsatnyítják az értelmet, megkeményítik a szívet, megzavarják a képzeletet, és megkeserítik a kedélyt. Joggal soroljuk hát őket az ellentétes oszlopba, és pedig a vétkek közé, mert semmiféle babonának nem lehet akkora hatalma, hogy a világi emberek körében teljesen kiirtsa a természetes érzületet.

Jelen elmélet előnyének tűnik, hogy nem bocsátkozik bele az emberi természet jóságának vagy önszeretetének mértékéről folytatott közönséges vitába. Céljaink szempontjából elegendő, ha annyit elismerünk, amennyit tagadni csak a legnagyobb képtelenségek árán lehetséges, hogy ugyanis valamennyi jóakarat bele van oltva keblünkbe, akármilyen csekély legyen is ez, s hogy az emberi faj iránti barátság szikrája, a galamblelkűség piciny részecskéje a farkassal és a kígyóval együtt jelen van alkatunkban. Tegyük fel akár, hogy ezek az érzetek mégoly gyengécskék is, hogy még a kéz vagy akár az ujj megmozdításához sem elegendők; mégis, elménk meghatározásait bizonyosan irányítaniuk kell, s ha minden más egyenlő, akkor hűvös előnyt adnak mindannak, ami hasznos és jótékony az emberiségre nézve, szemben azzal, ami kártékony és veszedelmes. Így hát azonnal előáll egyerkölcsi megkülönböztetés, a kárhoztatás és helyeslés általános érzete, valamiféle

halovány hajlam az egyiknek a tárgyaira, és ezzel arányos viszolygás a másikéitól. S azok az okoskodók sem fognak megütközni a természetünkbe plántált gyöngécske erény hallatán, akik serényen hajtogatják az emberi faj alapvető önzését. Épp ellenkezőleg, azt találjuk, hogy egyformán készek mindkét tétel elfogadására, és szatirikus szellemük (merthogy inkább ilyennek tűnik, s nem romlottnak) természetyszerűleg ad helyt mindkét véleménynek, amelyek erős és majdnem felbonthatatlan kapcsolatban állnak egymással. A kapzsiság, nagyravágyás, hiúság és mindazok a szenvedélyek, amelyeket közönségesen (bár helytelenül) az önszeretet megjelölése alá sorolunk, itt kizáratnak az erkölcsök eredetére vonatkozó elméletünkől, éspedig nem azért, mert túl gyengék lennének, hanem mert irányuk nem megfelelő erre a célra. Az erkölcsök képzete valamiféle, az egész emberiség számára közös érzületet sugall, amely ugyanazt a tárgyat ajánlja általános helyeslésre, s minden embert vagy legalábbis legtöbbjüket egyetértésre bír az erre vonatkozó vélekedésekben és döntésekben. S olyan egyetemes és átfogó érzületet is sugall, amely kiterjed az egész emberiségre, s még a legtávolibb személy tetteit és viselkedését is magasztalás vagy korholás tárgyává teszi a helyesség megállapított szabályaival való egyezésük vagy eltérésük függvényében. E két szükséges feltétel kizárólag az emberségesség érzetéhez tartozik. A többi szenvedély a vágy és viszolygás, vonzalom és viszály erős érzelmeit kelti a keblekben, mégsem olyan közösek, sem annyira átfogóak, hogysem a kárhoztatás és helyeslés általános rendszerének és megállapodott elméletének alapjául szolgálhatnának.

Ha valaki egy másik embert ellenségének, vetélytársának, küzdőfelének vagy ellenfelének nevez, akkor úgy értjük őt, mint aki az önszeretet nyelvét beszéli, s a saját meghatározott körülményeiből és helyzetéből fakadó, csak rá jellemző érzéseket fejez ki. De ha bárkire a gonosz, gyűlöletes vagy romlott jelzőket aggatja, akkor már más nyelvet beszél, s olyan érzéseknek ad hangot, amelyeket várakozása szerint a hallgatósága is oszt. Ekkor maga mögött kell hagynia önnön sajátos helyzetét, és a többiekkel közös nézőpontra kell helyezkednie. Az emberi alkat valamely egyetemes elvét kell megmozgatnia, olyan húrt kell megpendítenie, amellyel az egész emberiség összhangban együtt rezdül. Ha tehát annak kíván hangot adni, hogy ez az ember a társadalomra nézve veszedelmes tulajdonságokkal bír, akkor e közös nézőpontot választotta, és a minden ember számára többé-kevésbé közös emberségességi elvet érintette. Mindaddig, amíg az emberi szív összetétele a maihoz hasonlatos, sosem lesz teljességgel közömbös a közjó iránt, s a jellemek és modorok irányultsága sem fogja teljesen érintetlenül hagyni. S bár az emberségesség érzete tán nem olyan erős, mint a hiúságé és a nagyravágyásé, mivel minden emberben fellelhető, csak ez lehet a morál vagy a kárhoztatás és magasztalás általános rendszerének alapja. Az egyik ember nagyravágyásának tárgya nem egyezik a másikéval, s nem is fogja egyazon dolog vagy esemény mindkettejüket kielégíteni. Ezzel szemben az egyik ember embersége azonos mindenki máséval, s egyazon tárgy érinti meg e szenvedélyt minden emberben.

Azonban az emberségességből fakadó érzések nemcsak azonosak minden emberi lényben, s nem csupán ugyanazt a helyeslést és kárhoztatást eredményezik, de egyúttal ki is terjednek minden emberi lényre, s nem létezik olyan ember, akinek cselekedetei és jelleme ne volna általuk az összes többi ember kárhoztatásának vagy helyeslésének tárgya. Ezzel szemben a többi, közösen önzőnek nevezett szenvedély nemcsak eltérő érzéseket kelt minden egyénben annak sajátos helyzetétől függően, hanem egyszersem az emberiség nagyobbik felét a legteljesebb közönnyel és érdektelenséggel szemléli. Aki méltat és magasztal engem, az legyezi hiúságomat, míg aki megvetésének ad hangot, az sanyargat és sért engem. De mivel nevem csak az emberiség egy kicsiny része számára ismerős, kevesen vannak, akik ezen érzés körébe kerülnek, vagy ennek kapcsán kiváltják vonzalmamat vagy viszolygásomat. Ha azonban zsarnoki, kegyetlen és barbár viselkedést ábrázolunk, bármely országban vagy korban, tekintetem hamarosan e magatartás veszedelmes irányultságára terelődik, és a viszolygás és visszatetszés érzését kelti bennem. Semmiféle jellem nem lehet oly távoli ebben a tekintetben, hogy teljességgel közönyös legyen a számomra: ami a társadalomra vagy az egyénre magára nézve hasznos, azt mindig előnyben kell részesítenünk. S minden egyes emberi lény valamennyi tulajdonságát és cselekedetét be kell ekként sorolnunk az általános magasztalást vagy kárhoztatást kifejező osztályok vagy megnevezések valamelyike alá.

Mi kell még tehát, hogy megkülönböztessük az emberségességtől függő érzelmeket a többi szenvedéllyel kapcsolatosaktól, vagy hogy választ kapjunk, miért az előbbiek az erkölcsök alapjai, s nem az utóbbiak? Bármely tett nyerve el helyeslésemet emberségességem megmozgatása révén, az egyszersmind az egész emberiség magasztalását is kiváltja, mivel egyazon elvre hat bennük is. Ezzel szemben, ami a kapzsiságot vagy a nagyravágyásomat szolgálja, az csak az én szenvedélyeimet elégíti ki, s nem érinti az emberiség többi részének kapzsiságát és nagyravágyását. Ha valamely körülménynek vagy tettnek jótékony hatása van, akkor az kellemes az emberiségre nézve, bármely távoli legyen is a személy. Ha viszont olyan messze esik tőlem, hogy se nem keresztezheti, se nem segítheti kapzsiságot vagy nagyravágyásomat, akkor teljességgel közömbös eme szenvedélyeim szempontjából. Az érzések e fajai közötti különbség oly nagy és nyilvánvaló tehát, hogy hamarosan a nyelvnek is igazodnia kell ehhez, s föl kell találnia egy a korholásnak és a helyeslésnek az emberségességből vagy az általános hasznosságról vagy annak ellentétéről alkotott nézetekből fakadó egyetemes érzéseknek hangot adó sajátos kifejezőkészséget. Ekkor ismerjük meg az erényeket és a vétkeket, elismerjük az erkölcsöket, s az emberi cselekvésről és viselkedésről bizonyos általános eszméket alkotunk: ilyen és ilyen helyzetekben ilyen és ilyen viselkedést várunk el az emberektől, ez és ez a cselekvés egyezik absztrakt szabályunkkal, míg amaz éppen ellenkezőleg. S az önszeretet sajátos érzelmeit gyakran korlátozzuk és ellenőrizzük az így nyert egyetemes elvek révén. Nem csoda hát, hogy az erkölcsi érzéseknek ekkora befolyásuk van az életben, bár olyan elvekből fakadnak, amelyek első ránézésre kicsinynek és törékenynek tűnnek. Ezek az elvek azonban, tartjuk észben, társias és egyetemes elvek: bizonyos értelemben az emberiség pártját alkotják a vétkek és a zűrzavar, a közös ellenségek ellen. S amint a mások iránti jószágos érzület szétterjed többé-kevésbé minden emberre, s mindenkiben eggyé válik, gyakrabban bukkan fel a beszélgetésekben, a társadalom és a társalgás táplálja azt. Az eredetileg talán erősebb, ámde önző és magánjellegű szenvedélyeket elnyomja az előbbi ereje, és átadják a szívünk feletti uralmat e társias és közös elveknek.

JEREMY BENTHAM: BEVEZETÉS AZ ERKÖLCSÖK ÉS A TÖRVÉNYHOZÁS ELVEIBE (részletek)

Kulcsszavak: következményelvűség, haszonelvűség, utilitarizmus

1. fejezet *A hasznosság princípiumáról*

A természet az emberi nemet két szuverén úr – a fájdalom és az élvezet – kormányzata alá helyezte. Egyedül az ő dolguk kijelölni, mit kell tennünk, csakúgy, mint meghatározni, hogy mit fogunk tenni. Egyfelől a helyes és helytelen mértéke, másfelől az okok és okozatok láncolata az ő trónjukhoz van erősítve. Ők kormányoznak bennünket mindenben, amit teszünk, mindenben, amit mondunk, mindenben, amit gondolunk, – bármely kísérlet, mit igánk lerázására tehetünk, csupán arra szolgál, hogy bizonyítsa és megerősítse azt. Az ember szavakban tagadhatja uralmukat, de a valóságban mindvégig annak alávetve marad. A hasznosság princípiuma elismeri ezen alávetettséget, és ama rendszer megalapozásaként tételezi, melynek célja az üdvösség művét az ész és a törvénykezéssel megtámogatni. Azon rendszerek, melyek kétségbe vonják, szavakkal kereskednek értelem helyett, szeszéllyel ész helyett, sötétiséggel fény helyett.

A hasznosság princípiuma a jelen munka alapja, helyénvaló tehát, hogy a kezdet kezdetén világos és határozott beszámolót adjunk arról, mi értendő rajta. A hasznosság princípiumán azon alapelvek értendő, mely bármiféle cselekedetet ama tendenciának megfelelően helyesel vagy helytelenít, mellyel az ama fél boldogságát növelni vagy csökkenteni látszik, kinek érdeke szóban forog, vagy ami ugyanaz más szavakkal, e boldogságot előmozdítani vagy akadályozni látszik. Bármiféle cselekedetről beszélek, ennél fogva nem csupán egy magánszemély minden cselekedetéről, hanem minden kormányzati intézkedésről is.

Hasznosságon bármely tárgy azon tulajdonságát értjük, miáltal az jótéteményt, előnyt, élvezetet, jót vagy boldogságot (mindez a jelen esetben egyre megy) létrehozni hajlamos, illetve

(ami ismét csak egyre megy) hajlamos megakadályozni azt, hogy bármiféle kár, fájdalom, rossz vagy boldogtalanság érje azon felet, akinek érdeke szóban forog. Ha ez a fél a közösség lenne általában, úgy a közösség boldogságát, ha egyes személy, úgy ezen egyén boldogságát.

A közösség érdeke egyike azon legáltalánosabb kifejezéseknek, melyek az erkölcsi szóhasználatban előfordulhatnak, nem csoda, hogy értelme gyakran veszendőbe megy. Ha van értelme, ebben áll: a közösség fiktív test, amely az egyes személyekből tevődik össze, kiket úgy tekintünk, mint akik mintegy annak tagjait alkotják. Miben áll akkor tehát a közösség érdeke? – azon külön-külön tagok érdekének összegéből, akikből összetevődik. Hiábavaló a közösség érdekéről beszélni, ha meg nem értjük, mi az egyén érdeke. Valamely dologról akkor mondjuk, hogy az egyén érdekét előmozdítja vagy érdekében áll, ha az hajlik arra, hogy hozzátegyen élvezeteinek végösszegéhez; vagy hogy csökkentse fájdalmainak végösszegét.

Egy cselekedetet akkor nevezhetünk a hasznosság princípiumával, vagy a rövidség kedvéért, a hasznossággal megegyezőnek (a szélesebb értelemben vett közösség tekintetében), mikor a közösség boldogságának növelésére irányuló tendenciája nagyobb, mint bárminő olyan tendenciája, mi annak csökkentésére irányul. Egy kormányzati intézkedésről (amely csupán a cselekedet egy különös faja, melyet különös személy vagy személyek hajtanak végre) akkor mondható el, hogy a hasznosság princípiumával megegyezik vagy ez utóbbi diktálja, ha tendenciája a közösség boldogságának növelésére hasonlóképp nagyobb, mint bárminő olyan tendenciája, mi annak csökkentésére irányul.

Egy emberről akkor mondható el, hogy a hasznosság princípiumának híve, ha azon helyeslés vagy helytelenítés, mit bármely cselekedethez vagy bármely intézkedéshez fűz, azon tendencia által van meghatározva, mellyel felfogása szerint e cselekedet a közösség boldogságának növelése vagy csökkentése irányában rendelkezik, vagy más szavakkal, a hasznosság törvényeivel vagy parancsolataival való megegyezése vagy meg nem egyezése által.

Oly cselekedetről, amely a hasznosság princípiumával megegyező, mindig elmondhatjuk vagy azt, hogy olyan, mit meg kell tenni, vagy legalábbis azt, hogy nem olyan, amit nem szabad megtenni. Azt is mondhatjuk, helyes, hogy megtegyék, illetve nem helytelen, hogy megtegyék – vagyis hogy ez helyes cselekedet, illetve legalábbis nem helytelen cselekedet. Ha így értelmezzük, akkor az olyan szavak, mint kell, helyes és helytelen és a többi hozzájuk hasonló, jelentéssel bírnak, ha másképp, akkor nincs semmiféle jelentésük.

E princípium helyességét bizonyítani egyszerre szükségtelen és lehetetlen. Vitatták valaha is formálisan e princípium helyességét? Úgy tűnik, igen, azok, akik maguk sem tudták, mit is gondolnak. Bizonyítható-e közvetlenül? Nem tűnhet annak, mert az, amit minden más dolog bizonyítására használnak, maga nem bizonyítható, kell, hogy a bizonyítékok láncolatának kezdete legyen valahol. Effajta bizonyítékkal szolgálni éppoly lehetetlen, mint amilyen szükségtelen. Eddig azonban ritkán követték állhatatosan. Nem mintha lenne vagy lett volna valaha olyan eleven emberi teremtmény, bármily ostoba vagy romlott legyen is, aki életében számos alkalommal, ha nem épp a legtöbbször, ne engedelmeskedett volna neki. Az emberi szervezet természetes alkata révén az emberek az életben a legtöbb alkalommal általában örömmel magukévá teszik ezt a princípiumot anélkül, hogy gondolkodnának felőle: ha nem is tulajdon cselekedeteik irányítására, mégis tulajdon cselekedeteik – csakúgy, mint másokéi – felülvizsgálatára. Ugyanakkor kevesen akadtak olyanok, még a legeszesebbek közül is, akik készek voltak tisztán és tartózkodás nélkül elfogadni azt. Olyan is kevés van, aki nem élt egyszer-másszor az alkalommal, hogy pereljen vele, vagy annak okából, hogy nem mindig értették, miképp alkalmazzák, vagy valaminő előítélet miatt, melybe féltek vizsgálódó szemmel belehatolni, vagy mitől megválni nem voltak képesek. Ha valaki megkísérli a hasznosság princípiumát vitatni, ez oly észérvekkel történik, miket anélkül, hogy tudatában lenne, magából ebből a princípiumból vont le. Érvei, ha bármit is bizonyítanak, nem azt bizonyítják, hogy a princípium helytelen, hanem hogy azon alkalmazásokat tekintve, mikről felteszi, hogy végeznek vele, hibásan van alkalmazva. Lehetséges-e egy ember számára a földet elmozdítani? Igen, de először egy másik földet kell találnia, amelyen álljon.

4. fejezet Számos élvezet vagy fájdalom értéke, miképp mérjük őket

Tehát az élvezetek, valamint a fájdalmak elkerülése alkotják azon célokat, miket a törvényhozó szem előtt tart: számára kényszerítő erejű ezért felfogni értéküket. Az élvezetek és fájdalmak azon eszközök, melyekkel dolgoznia kell, kényszerítő erejű tehát számára, hogy felfogja erejüket, amely pedig, más szavakkal, értékük.

Egy személy számára, ha önmagában tekintjük, valamely önmagában tekintett élvezet vagy fájdalom értéke a következő négy körülménynek megfelelően lesz kisebb vagy nagyobb: 1. Intenzitása. 2. Tartama. 3. Bizonyos vagy bizonytalan mivolta. 4. Közeli vagy távoli mivolta.

Ezek azon körülmények, amelyeket figyelembe kell venni, ha egy fájdalmat vagy élvezetet – mindegyiket önmagában tekintve – felbecsülünk. Ám ha bármely élvezet vagy fájdalom értékét abból a célból vesszük szemügyre, hogy felbecsüljük valamely őket létrehozó tett tendenciáját, úgy még két számításba veendő körülmény akad, s ezek a következők:

Termékenysége, vagyis annak esélye, hogy ugyanazon fajtájú észleletek kövessék; azaz élvezetek, ha maga élvezet; fájdalmak, ha maga fájdalom.

Tisztasága, vagyis annak esélye, hogy nem fogják ellentétes fajtájú észleletek követni: azaz fájdalmak, ha maga élvezet, élvezetek, ha maga fájdalom.

E két utóbbi azonban szigorú értelemben aligha ítéltető maga az élvezet vagy a fájdalom tulajdonságainak; szigorú értelemben ezért nem számítandók be ezen élvezet vagy fájdalom értékebe. Szigorú értelemben csupán azon tett vagy más esemény tulajdonságainak ítéltetők, melyek következtében ezen élvezet vagy fájdalom létrejött; és ennek megfelelően csupán ezen tett vagy ezen esemény tendenciájába számítandók bele.

Személyek egy bizonyos számát illetően, amennyiben egy élvezet vagy egy fájdalom értékét ezek mindegyikére vonatkozóan tekintjük, ez hét körülménynek megfelelően lesz kisebb vagy nagyobb, úgymint: intenzitása, tartama, bizonyos vagy bizonytalan mivolta, közeli vagy távoli mivolta, termékenysége, tisztasága, kiterjedése – azaz azon személyek száma, akik érintve vannak általa.

Eljárás bármely tett vagy esemény tendenciájának felbecsülésére.

Hogy pontosan számba vehessük bármely olyan tett általános tendenciáját, mely által egy közösség érdekei érintve vannak, a következőképp kell eljárunk. Kezdjük bármely személlyel azok közül, kiknek érdekei a legközvetlenebbül tűnnek érintettnek általa, és vegyük számba:

Minden olyan megkülönböztethető élvezet értékét, melyet e tett a jelek szerint először létrehoz.

Minden olyan fájdalom értékét, melyet a jelek szerint először létrehoz.

Minden olyan élvezet értékét, melyet a jelek szerint az első után hoz létre. Ez alkotja az első öröm termékenységét és az első fájdalom tisztátlanságát.

Minden olyan fájdalom értékét, melyet a jelek szerint az első után hoz létre. Ez alkotja az első fájdalom termékenységét és az első élvezet tisztátlanságát.

Adjuk össze valamennyi élvezet összes értékét egyfelől és valamennyi fájdalomét másfelől. Ha az egyenleg az élvezet oldalára billen, ez fogja adni a tett egészében véve jó tendenciáját az egyes személy érdekeinek vonatkozásában; ha a fájdalom oldalára, egészében véve rossz tendenciáját.

Vegyük most számba azon személyek számát, kiknek érdekei a jelek szerint figyelembe veendők; és ismételjük meg a fenti folyamatot mindegyikük vonatkozásában. Adjuk össze a tett jó tendenciáinak fokozatait kifejező számokat mindazon személyek vonatkozásában, akik tekintetében tendenciája egészében véve jó: végezzük el ezt ismét minden egyes egyén vonatkozásában, akiket illetően tendenciája egészében véve rossz. Nézzük az egyenleget, mely ha az élvezet oldalára billen, megadja a tett általános jó tendenciáját, tekintettel az érintett személyek teljes számára vagy közösségére; ha a fájdalom oldalára, általános rossz tendenciáját, tekintettel ugyanezen közösségre.

Nem várhatjuk el, hogy ezt az eljárást minden erkölcsi ítélet vagy minden törvényhozói vagy törvénykezői művelet előtt szigorúan lefolytassák. Azonban mindig szem előtt tarthatjuk, és amennyire a ténylegesen lefolytatott eljárás megközelíti, oly közel lesz majd ez a szabatoshoz.

Ugyanezen eljárás alkalmazható jóra és rosszra, haszonra és kárra, valamint az élvezet és fájdalom összes többi módozataira. Ugyanezen eljárás egyaránt alkalmazható élvezetre és fájdalomra, bárminő alakban jelentkezzenek is, és bárminő elnevezéssel tüntessék is ki őket: az élvezetre, akár jónak nevezik (ami szabatos értelemben az élvezet oka vagy eszköze), akár haszonnak (ami távoli élvezet, illetve a távoli élvezet oka vagy eszköze), akár kényelemnek, akár előnynek, akár adománynak, akár nyereségnek, akár boldogságnak és így tovább, a fájdalomra, akár rossznak nevezik (ami a jóval áll megelégedésben), akár kárnak, akár kényelmetlenségnek, akár hátránynak, akár veszteségnek, akár boldogtalanságnak..

Ez az elmélet éppúgy nem új és indokolatlan, amint hogy nem is haszontalan. Mindebben nincs semmi egyéb, csak ami az emberi nem gyakorlatával mindenütt, hol az embereknek tiszta képük van tulajdon érdekeikről, tökéletesen megegyezik. Valaminő tulajdon, teszem egy földbirtok, mely okból értékes? Azon mindenfajta élvezetek okából, miknek létrehozására egy embert képessé tesz, és – ami egyre megy – azon mindenfajta fájdalmak okából, miknek elhárítására őt képessé teszi. Ámde köztudomású, hogy egy effajta tulajdon értéke azon idő hosszúságának vagy rövidegének megfelelően emelkedik vagy esik, melynek folyamán az ember birtokolja: birtokba vétele bizonyos vagy bizonytalan voltának megfelelően, és azon idő közeli vagy távoli voltának megfelelően, amikor, ha egyáltalán, birtokba vehető. Ami az élvezetek intenzitását illeti, miket egy ember belőle méríthet, ezzel sohasem gondoltak, mivel ez attól függ, miképp veheti minden egyes külön személy hasznát; ami viszont addig fel nem becsülhető, amíg az egyes élvezetek, miket belőle méríthet, vagy az egyes fájdalmak, miket kizárhat általa, szemügyre nem vétetnek. Ugyanezen okból az ember nem gondolkozik ezen élvezetek termékenysége vagy tisztasága felől sem.

IMMANUEL KANT: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE (részletek)

Kulcsszavak: deontika, kategorikus imperatívusz

Minden természeti dolog törvények szerint működik. Csak az eszes lény képes arra, hogy a törvények képzete, vagyis elvek alapján cselekedjék, csak neki van akarata. Mivel a cselekedeteknek törvényekből való levezetéséhez észre van szükség, ezért az akarat nem egyéb, mint gyakorlati ész. Az akarat tehát az arra való képesség, hogy csakis azt válasszuk, amit az ész, a hajlamtól függetlenül gyakorlatilag szükségszerűnek, vagyis jónak ismer el. Ha pedig az ész önmagában nem határozza meg kielégítően az akaratot, s ha az akarat még az objektív feltételekkel nem mindig összhangban álló szubjektív feltételeknek (bizonyos mozgatórugóknak) is alá van vetve, egyszerűen, ha az akarat önmagában nem teljesen felel meg az észnek (ami az embernél valóban így van), akkor az objektíven szükségszerűnek elismert cselekedetek szubjektíven véletlenszerűek, s az ilyen akaratnak az objektív törvények szerinti meghatározása kényszer.

Az akaratot valamire készítő objektív elv képzete a parancs (az ész parancsa), a parancs formulája pedig az imperatívusz. Minden imperatívusz valamilyen Legyen!-ben fejeződik ki. Ezek az imperatívuszok azt mondják, hogy valamit megtenni vagy nem megtenni jó, csakhogy ezt egy olyan akaratnak mondják, amely nem mindig tesz valamit csak azért, mert azt a képzetet nyújtják neki, hogy a szóban forgó dolgot jó megtenni. Gyakorlatilag viszont az jó, ami az ész képzeteinek közvetítésével, nem szubjektív okokból, hanem objektíven, illetve minden eszes lény számára érvényes indokokkal határozza meg az akaratot. Különbözni fog a kellemtől, mint olyantól, ami nem az ész mindenkre érvényes elve szerint hat az akaratra, hanem csak az érzékelés közvetítésével, amely pusztán az ember egyik vagy másik érzékére érvényes szubjektív okokból ered.

Minden imperatívusz mármost vagy hipotetikusán vagy kategorikusan parancsol. A hipotetikus imperatívuszok egy olyan lehetséges cselekedet gyakorlati szükségességére utalnak, amely eszköz valaminek az elérésére, amit akarunk (vagy legalábbis akarhatunk). Kategorikus imperatívusz az, amelyik valamilyen cselekedetet önmagáért valóan, s nem egy másik célra vonatkoztatva állít objektíven szükségszerűnek. Ennek nem egy bizonyos viselkedés által

megvalósítandó szándék a feltétele, hanem az, hogy ezt a viselkedést közvetlenül parancsolja meg. Ez az imperatívusz kategorikus. Nem a cselekedet anyagára vonatkozik meg arra, aminek ebből következnie kell, hanem arra a formára és elvre, amelyből maga az anyag is következik. Lényegi jósága az érzületben rejlik, bármi legyen is az eredmény. Ezt az imperatívuszt az erkölcsiség imperatívuszának nevezhetjük. E háromféle elv meghatározta akarás a kényszerítés különböző mértékében is világosan eltér egymástól. Hogy ezt a megkülönböztetést szemléletessé tegyük, azt hiszem, az volna a legmegfelelőbb, ha ezeket az elveket sorban megneveznénk a következőképpen: a jártasság szabályai, az okosság tanácsai és az erkölcsiség parancsai (törvényei). Csak a törvény jár együtt feltétlen, és pedig objektív, tehát általános érvényű szükségszerűséggel, márpedig a parancsok olyan törvények, amelyeknek engedelmeskedni kell, vagyis hajlamainkkal szemben is követnünk kell őket. A tanácsban is van ugyan szükségszerűség, de ez csak szubjektív véletlen feltétel esetén lehet érvényes, attól függően, hogy egyik vagy másik ember mit tart boldogságához tartozónak; a kategorikus imperatívuszt ezzel szemben semmilyen feltétel nem korlátozza, s mint olyasmi, ami abszolút értelemben, ámbár csak gyakorlatilag szükségszerű, nevezhető tulajdonképpen parancsnak. Kategorikus imperatívusz tehát egyetlenegy van, és pedig a következő: cselekedj ama maxima szerint, melyet követve egyúttal azt is akarhatod, hogy maximád általános törvény legyen! (A gyakorlati imperatívusz: Cselekedj úgy, hogy az emberiségre, mind a saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztán eszközre legyen szükséged!)

Most pedig felsorolunk néhány kötelességet.

Bajoknak egészen a reménytelenségig fokozódó sorozatában valaki megundorodik az élettől, de annyira még eszénél marad, hogy felteheti magának a kérdést: vajon nem ellentétes-e az önmagával szemben vállalt kötelességével, ha megfosztja magát az élettől. Megvizsgálja, vajon cselekedetének maximája általános természettörvénnyé válhat-e. Maximája azonban így hangzik: önszeretetből elvvé teszem a magam számára, hogy az életet megrövidítem, ha hosszabb távon több bajjal fenyeget, mint amennyi kellemességgel kecsegtet. A kérdés most már csak az, vajon az önszeretetnek ez az elve általános természettörvénnyé válhat-e. Rögtön belátjuk, hogy önellentmondást tartalmaz, tehát nem is állhatna fenn olyan természet, amelyiknek az lenne a törvénye, hogy egyazon érzés ösztönözzön az élet előmozdítására és megsemmisítésére – a fent említett maxima tehát nem lehet általános természettörvény, következésképpen teljesen ellentmond minden kötelesség legfőbb elvének.

Másvalakit a szükség arra szorít, hogy pénzt kérjen kölcsön. Jól tudja, hogy képtelen lesz tartozását visszafizetni, de azzal is tisztában van, hogy csak akkor kölcsönöznek neki, ha ünnepélyesen megígéri: adott időpontig rendezi adósságát. Szeretne ilyen ígéretet tenni, ám még van annyira lelkiismeretes, hogy megkérdezze magától, vajon nem megengedhetetlen és kötelességellenes-e, ha ilyen módon menekül ki szorult helyzetéből? Tegyük fel, mégis rászánja magát a kölcsönkérésre; cselekedetének maximája ekkor így hangzana: ha úgy gondolom, hogy pénzsűkében vagyok, akkor pénzt veszek kölcsön, és megígérem, hogy visszafizetem, noha tisztában vagyok vele, hogy erre sohasem fog sor kerülni. Nos, az önszeretetnek vagy saját előnyömnek ez az elve talán jól összeegyeztethető egész jövőbeli jó közérzetemmel, csak hogy a kérdés most ez: vajon helyes-e? Az önszeretet követelményét tehát általános törvénnyé alakítom, s a kérdést így teszem fel: mi lenne, ha maximám általános törvény volna? Akkor rögtön észreveszem, hogy sohasem számíthatna általános természettörvénynek, és nem lehetne összhangban saját magával, ellenkezőleg, szükségképpen önellentmondónak kell lennie. Mert ha általánossá válnék egy olyan törvény, hogy bárki, ha úgy véli, szorult helyzetbe került, ígérhet bármit, ami csak eszébe jut, hiszen úgysem áll szándékában megtartani, ezzel maga az ígéret mint olyan, s vele a cél, amit az szolgálhat, válna lehetetlenné. Hiszen senki sem hinné el, hogy ígértek neki valamit; mint hiú ürügyet ítélné meg minden ilyen megnyilvánulást.

Egy harmadik tehetségre lel magában, ami bizonyos kultúra révén egy minden tekintetben használható emberré tehetné őt. Ám ez az ember úgy gondolja, hogy kényelmes körülmények között él, s inkább az élvezeteket hajszolja, semmint szerencsés természeti adottságainak bővítésén

és fejlesztésén fáradozna. Mégis megkérdezi, vajon természeti adottságainak elhanyagolására vonatkozó maximája, azon túl, hogy önmagában összhangban áll a kicsapongás iránti vonzódásával, összezseng-e azzal is, amit kötelességnek neveznek. S beláthatja, hogy a természet egy ilyen általános törvény alapján ugyan még mindig fennállhatna, jóllehet az ember (mint a déltengeri bennszülöttek) hagyná beroszdásodni tehetségét, s életét pusztán semmittevésre, kicsapongásra, szaporodásra, egyszerűen élvezetekre kívánná fordítani; csak hogy lehetetlen azt akarnia, hogy ez általános természettörvény legyen, vagy hogy természeti ösztön révén legyen meg bennünk. Mint eszes lény ugyanis szükségképpen azt akarja, hogy minden képessége kifejlődjék, hiszen azok a legkülönbözőbb lehetséges szándékokat szolgálják, és ezek érdekében léteznek.

Végül egy negyedik, akinek jól megy a sora, aki azt látja, hogy másoknak sok vesződséggel kell megküzdeniük (s valószínűleg segíthetne is nekik), így gondolkodik: mit törődöm én ezzel, végtére is az ég akaratából vagy saját erőfeszítése nyomán tölem mindenki boldog lehet, semmit sem fogok elvenni, még csak elirigyelni sem tőle; egyszerűen nincs kedvem hozzájárulni jó közérzetéhez vagy a szükségben való segélyezéséhez. Ha az ilyen gondolkodásmód általános természettörvény volna, attól az emberi nem persze még egészen jól fennmaradhatna, és kétségkívül még jobban is, mintha mindenki a részvétről és a jóakaratról fecsegne, vagy akár buzgólkodna is azon, hogy ezeket néha gyakorolja is, miközben, ahol csak teheti, csal, áruba bocsátja vagy másképp károsítja az ember jogát. Azonban, bár lehetséges, hogy az említett maxima szerint fennállhatna valamilyen természettörvény, azt mégiscsak lehetetlen akarni, hogy egy ilyen elv mint természettörvény mindenütt érvényes legyen. Hiszen az olyan akarat, amely ezt elhatározná, önmagának mondana ellent, mivel sokszor megeshet, hogy mások szeretetére és részvétre szorulunk, s egy ilyen, saját akaratunkból fakadó természettörvénnyel megfosztanánk magunkat a kívánt segítség minden reményétől.

FRIEDRICH NIETZSCHE: A VIDÁM TUDOMÁNY (részletek)

Kulcsszavak: önmegvalósítás, saját értéktáblázat, szubjektivizmus

335. Éljen a fizika!

Mennyien értenek ma a megfigyeléshez! És azon kevesek között, akik értenek hozzá, hányan figyelik meg önmagukat! „Mindenkinek önmagától van a legtávolabb” – ezt minden vesékbe látó tekintető ember tudja a kedve ellenére; és az a mondás, hogy „Ismerd meg önmagad!” majdnem gonoszság egy isten szájából, ha embereknek mondja. Hogy az önmegfigyeléssel ilyen kétségbeesetten áll a helyzet, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, ahogyan valamely morális cselekedet lényegéről majdnem mindenki beszél: az a gyors, sietős, meggyőződéssel teli, szószátyár beszédmód, az a pillantás, az a nevetés, az a nagy ügybuzgalom. Mintha azt akarnák mondani neked: „De kedves barátom, ez igazán az én dolgom! Kérdéseddel épp ahhoz fordulsz, aki felelhet, véletlenül semmiben sem vagyok jobban otthon, mint ebben. Tehát amikor az ember így ítél: ez a helyes, és ebből így következtet: ezért ennek így kell történnie, és megteszi, amit tehát ilyen módon helyesnek és szükségszerűnek ismert el – ekkor cselekedete lényege morális.” De barátom, te itt három cselekvésről beszélsz egy helyett. Maga az ítélkezésed, például az, hogy „így a helyes” is cselekvés – amelyet ugyancsak meg lehet ítélni morálisan és nem morálisan! Miért ezt és éppen ezt tartod helyesnek? – „Mert lelkiismeretem ezt mondja nekem, a lelkiismeret sohasem szól erkölcsstelenül, hisz ő határozza meg, aminek morálisnak kell lennie!” – De miért hallgatsz lelkiismereted szavára? És mennyiben van jogod ilyen ítéletet igaznak és tévedhetetlennek tekinteni? E hit számára már nincs lelkiismeret? Az intellektuális lelkiismeretről még nem hallottál? A lelkiismeretről, amely a te „lelkiismereted” mögött van? Annak az ítéletednek, hogy „így a helyes” megtalálható a maga előtörténete ösztöneidben, hajlamaidban, ellenérzéseidben, tapasztalataidban és tapasztalataid hiányában. „Hogyan keletkezett ez bennem?” ezt kell kérdezned, meg azt, hogy: „Mi készítet engem arra, hogy hallgassak rá?” Hallgathatsz erre a parancsra, ahogy a derék katona engedelmeskedik tisztje parancsának. Vagy mint egy nő, aki azt szereti, aki parancsol

neki. Esetleg mint egy buta alak, aki egyszerűen engedelmeskedik, mert neki magának semmi sem jut eszébe ellene. Röviden szólva: százféleképpen hallgathatsz a lelkiismeretedre. De hogy ezt vagy azt az ítéletet hallod meg lelkiismereted szavaként – tehát az, hogy helyesnek fogadsz el valamit, annak oka talán abban rejlik, hogy soha életedben nem gondolkodtál el magadról, és vakon elfogadod, amit gyerekkorodtól kezdve helyesnek ítélték előtted, vagy talán abban, hogy a kenyeret és a tisztességet egészen mostanáig azzal együtt kaptad meg, amit kötelességednek nevezel, – azért tűnik „helyesnek” számodra, mert a te „létfeltételednek” látszik (mert hogy jogod van a létezéshez, azt megcáfолhatatlannak hiszed!).

Morális ítéleted szilárdsága még mindig lehetne a személyes hitványság, a személytelenség bizonyítéka, „morális erő” makacsságodban találhatná meg forrását – vagy arra való képtelenségedben, hogy új ideálokat nézzél. Röviden szólva tehát: ha finomabb gondolkodó, jobb megfigyelő lettél volna, és többet tanultál volna, akkor ezt a „kötelességedet”, meg a „lelkiismeretedet” semmi körülmények között nem nevezné a kötelességednek és lelkiismeretednek: a belátás, hogy miképp keletkeztek egyáltalán morális ítéletek valaha, elundorítana az ilyen patetikus fogalmaktól – csakúgy, mint a többi patetikus fogalomtól, mint például: „bűn”, a „lélek üdve”, „megváltás”, amelyektől ugyancsak elment már a kedved. – És most ne emlegesd nekem a kategorikus imperatívuszt, barátom! – e szó csiklandozza a fületem, és nevetnem kell egész komoly való ellenére, közben a jó öreg Kantra gondolok, aki fondorlatos módon szert téve arra a nevetséges „magánvalóra”, azt a büntetést kapta, hogy vállalni volt kénytelen a „kategorikus imperatívuszt”, és ezáltal ismét visszatévelyedett szívében az „Isten”, a „lélek”, a „szabadság”, és a „halhatatlanság” felé, akárcsak egy ketrecébe visszaoldalgó róka – pedig éppen akarata és okossága törte szét hajdan e ketrecet. – Hogyan? Csodáld lelkedben a kategorikus imperatívuszt? Úgynevezett morális ítéletednek ezt a „szilárdságát”? Az érzés ezen „föltétlen jellegét”: „mindenkinek úgy kell ítélnie, ahogy én ítélek”? Inkább önzésedet csodáld meg ebben! És önzésed vakságát, kicsinyességét és igénytelenségét! Mert ez az önzés pontosan: saját ítéletedet általánosan érvényesnek érezni; és vak, kicsinyes és igénytelen ez az önzés, mert elárulja, hogy még nem fedezted föl magad, még nem alkottad meg magadnak a saját, rád jellemző ideálokat – amely ugyanis soha nem lehetne senki másé, nemhogy mindenkié, mindenkié! – Aki még így ítél: „ebben az esetben mindenkinek így kellene cselekednie”, az még öt lépésnyire sem jutott az önismeretbe, különben tudná, hogy nincsenek azonos cselekedetek, de még csak nem is lehetnek – hogy minden cselekedetet, amelyet megtettek, egészen egyedi és megismételhetetlen módon tettek meg, és ugyanígy áll a helyzet minden eljövendő cselekedettel, hogy a cselekvés minden előírása csak a durva külsőségekre vonatkozik (még az idáig ismeretes morálok legbensőségesebb és legfinomabb előírásai esetében is így van ez) – hogy általuk elérhető az azonosság látszata, ám csakis az azonosság látszata érhető el – hogy minden cselekvés ránézésre és reá visszanézve is önmagára vonatkozó, áthatolhatatlan dolog, és az is marad – Hogy a „jóról”, „nemesről” s „nagyról” alkotott nézeteink sohasem bizonyíthatóak a cselekedeteink által, mert minden cselekvés megismerhetetlen – hogy éppen véleményeink, értékbecsléseink és értéktáblázataink tartoznak cselekedeteink fogaskerékrendszerének emelőkarjai közé, viszont minden egyes esetre vonatkozóan kimutathatatlan mechanikájuk törvénye. Szorítkozzunk tehát véleményeink és értékbecsléseink finomítására, valamint egy saját értéktáblázat megalkotására – de ne törjük többé a fejünket „cselekedeteink morális értékén”! Igen, barátaim! Eljött az ideje, hogy mélységesen megundorodjunk az egész ilyen-olyan morális fecsegéstől! Végül is jó ízlésünknek mond ellent, hogy a morál nevében hozzunk ítéleteket! Hagyjuk ezt az émelyítő fecsegést és rossz ízlést olyanokra, akiknek nincs más dolguk, mint egy kissé továbbhurcolni a múltat az időben, és akik maguk soha nincsenek jelen időben – tehát sok emberre, a legeslegtöbbre! Mi viszont azok akarunk lenni, akik vagyunk – az új, az egyszeri, a megismételhetetlen emberek, az önmaguknak törvényt szabók, az önmagukat megalkotók! És ezért nekünk kell a világ minden törvénye és szükségszerűsége legjobb megtanulóinak és felfedezőinek lennünk: fizikusoknak kell lennünk, hogy minden értelemben alkotók lehessünk – míg eddig minden értékbecslés és ideál a fizika nem-értésére vagy a vele való ellenkezésre épült. És ezért: Éljen a fizika! És még inkább éljen az, ami a fizika felé kényszerít bennünket – a becsületességünk!